

RECENZJA

Peter K. Smith (2010), *Children and Play*. Oxford: Willey-Blackwell, 256 s.

ANNA SZCZYPCZYK

Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Książka *Children and Play* ukazała się w 2010 roku w serii *Understanding Children's Worlds*. Celem tej serii jest prezentowanie prac dotyczących problemów rozwoju, cechujących się ciekawym i zrozumiałym opisem omawianych zagadnień oraz przedstawiających wnioski z badań do wykorzystania w praktycznych działaniach edukacyjnych i wychowawczych.

Autorem publikacji jest Peter K. Smith, profesor psychologii Uniwersytetu Londyńskiego, którego zainteresowania naukowe i wcześniejsze publikacje dotyczą psychologii ewolucyjnej, rozwoju społecznego, przemocy i zjawiska bullingu w szkole oraz zabawy.

W omawianej książce Peter K. Smith podejmuje rozważania na temat charakteru dziecięcej zabawy oraz jej roli w rozwoju człowieka. Ważną cechą publikacji jest szerokie ujęcie tematu: zabawa jest ujmowana jako różne formy aktywności dziecka, bez ograniczania jej do najczęściej badanej postaci – zabawy tematycznej i symbolicznej. Sam autor podkreśla w rozdziale pierwszym, że celem przygotowanej pracy było ukazanie wielu perspektyw w opisie i badaniu zabawy w dzieciństwie. Peter K. Smith postanowił sięgnąć zarówno do teorii psychologicznych, jak i badań międzykulturowych, uwzględnić perspektywę ewolucyjną i etologiczną. Łączenie tych perspektyw pozwala zdaniem autora lepiej rozumieć i wyjaśniać zarówno genezę onto- i filogenetyczną, jak i znaczenie zabawy w rozwoju człowieka. Ważnym pytaniem, które pojawia się w różnych

rozdziałach książki, zwracając uwagę czytelnika na kluczowe aspekty zabawy dziecka, jest: „Dlaczego dzieci się bawią?”.

Publikacja składa się z jedenastu rozdziałów, autorem dziesięciu z nich jest Peter K. Smith. Autorką rozdziału piątego jest natomiast zaproszona do współpracy przez autora Yumi Gosso, badaczka zajmująca się międzykulturowymi aspektami rozwoju zabawy.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym „Wprowadzenie do zabawy” zostały przedstawione rozważania na temat prób definiowania zabawy. Autor rozpoczyna od przytoczenia przykładów aktywności dzieci w różnym wieku i pochodzących z różnych stron świata. Na tym tle prezentuje różne podejścia do definiowania zabawy: funkcjonalne, strukturalne, oparte na kryteriach. Przystępny opis ułatwia zrozumienie, czym jest zabawa i w jaki sposób poszukiwano kryteriów odróżniania jej od innych zachowań dziecka. Autor szczególnie zwraca uwagę na ujęcie oparte na kryteriach.

Jest to uzasadnione przez dalszą część publikacji, w której odwołuje się do przedstawionych kryteriów, prezentując przykłady aktywności dzieci oraz zwierząt. Przywoływane kryteria zabawy to: wewnętrzna motywacja skłaniająca do jej podejmowania, element udawania powodujący, że zachowanie niesie z sobą dodatkowe znaczenie, pozytywne skutki w postaci czerpanej z zabawy przyjemności, plastyczność w zakresie formy oraz koncentracja na aktywności, a nie na jej rezultacie.

Równie ważną częścią tego rozdziału jest przedstawienie aktywności, które zgodnie z przyjętymi przez autora kryteriami (wynikającymi z prezentowanych analiz teoretycznych), zabawą nie są, co pozwala czytelnikowi w pełni zrozumieć przytoczone wcześniej kryteria oceny zabawy. Autor ukazuje różne typy zabaw, choć nie podaje spójnej typologii opartej na wybranej koncepcji rozwoju, podkreślając, że wśród badaczy zabawy dziecięcej nie ma w tej kwestii zgodności. Przywołuje dostępne metody badania zabawy, takie jak: obserwacja w naturalnym środowisku, obserwacja w ustrukturyzowanym środowisku, eksperyment, wywiad i kwestionariusz. Podaje przykłady ich wykorzystania oraz pokazuje możliwości każdej z tych metod. Rozdział zamyka przedstawienie planu dalszej części książki.

Rozdział drugi, zatytułowany „Krótka historia badań nad zabawą oraz teorii zabawy”, zawiera przegląd rozważań nad problematyką zabawy w głównych nurtach badawczych pojawiających się od XVII wieku do współczesności, uporządkowany chronologicznie. Autor przedstawia sylwetki oraz główne myśli filozofów i pedagogów mających wpływ na zmiany w podejściu do edukacji i wychowania, następnie prezentuje rozważania nad zabawą prowadzone przez autorów w nurcie ewolucyjnym oraz psychoanalitycznym. Przywołuje on pojęcie etosu zabawy, którego genezy upatruje w latach 20. XX wieku. Definiuje to pojęcie jako silne przekonanie o znaczeniu zabawy, jej kluczowej roli dla prawidłowego rozwoju człowieka. Argumentując na rzecz istnienia etosu zabawy w literaturze naukowej, systemie edukacji oraz społecznym przekonaniu, Smith przedstawia cytaty z różnych publikacji ilustrujące owo przekonanie. Wskazuje również na znaczenie tego pojęcia we współczesnym podejściu do badania dzieci oraz na jego praktyczne implikacje. Ukazuje on badania nad zabawą w obrębie psychologii, przytaczając poglądy klasycznych psychologów rozwojowych: Wygotskiego oraz Piageta. W tej części rozdziału brakuje uwypuklenia kwestii istnienia reguł w zabawie i ich roli w jej definiowaniu. Zarówno w koncepcji Piageta, jak i Wygotskiego istotne wydają się rozważania na temat gier

z regułami jako etapu rozwoju zabaw. Autor nie wykorzystuje powyższych koncepcji do przedyskutowania własnego stanowiska, zgodnie z którym podporządkowanie działania zewnętrznym regułom sprawia, iż taka aktywność nie jest już zabawą. Prezentując perspektywę psychologiczną, Smith zwraca uwagę na próby wyodrębnienia stadiów rozwoju zabawy przez takich badaczy, jak: Piaget, Smilansky oraz Parten. Autor kończy rozdział przedstawieniem nowszych koncepcji i badań nad rozwojem zabawy. Bardzo skrótkowe potraktowanie tego tematu powoduje jednak, że można odnieść wrażenie o nikłym zainteresowaniu zabawą wśród współczesnych badaczy rozwoju, czemu autor zaprzecza. Wydaje się, że jego celem było zaznaczenie związków pomiędzy innymi niż klasyczne koncepcjami rozwoju a dalszymi rozważaniami prowadzonymi w opisywanej publikacji.

Rozdziały trzeci oraz czwarty zawierają opis badań i teorii dotyczących zabawy w świecie zwierząt. W rozdziale trzecim przedstawiono zestawienie licznych badań nad zwierzętami, ilustrujące poszukiwanie w zachowaniu różnych gatunków (od mrówek do szympanów) zachowań o charakterze zabawy. Autor posługuje się szczegółowymi opisami przykładów użycia przedmiotów oraz własnego ciała, które, zgodnie z kryteriami przedstawionymi w pierwszym rozdziale, mogłyby stanowić o zwierzęcej zabawie. Przedstawia zachowania o charakterze zabawy ruchowej czy zabawy przedmiotami obecne u niektórych gatunków ptaków i ssaków oraz występującą u małp człekokształtnych zabawę w odgrywanie ról. Smith, wykorzystując perspektywę filogenetyczną, zwraca uwagę na szczególnie ważne aspekty rozważań nad zabawą – w jakich warunkach oraz okresach rozwojowych występuje oraz jakie może pełnić funkcje. Rozważania te są kontynuowane w kolejnym, czwartym, rozdziale, gdzie zawarto omówienie wniosków z przeglądu badań oraz teorii wyjaśniających. Ukazanie korzyści, jakie mogą czerpać zwierzęta z zabawy, oraz warunków, w jakich się ona pojawia (wiek osobników, partnerzy zabawy, różnice pomiędzy płciami), pozwala zrozumieć źródła ludzkiej aktywności zabawowej. Podstawowym

wnioskiem, jaki można wyciągnąć z badań nad zwierzętami, jak zauważa Peter K. Smith, jest fakt, że zabawa przynosi korzyści. To odkrycie ma istotne implikacje dla analiz zachowań ludzkich o charakterze zabawy. Jednocześnie korzyści czerpane z zabawy w świecie zwierząt, to jest rozwijanie sprawności fizycznych i poznawczych, radzenie sobie z nieoczekiwanymi zachowaniami i zdarzeniami, dotyczą w szczególności zabaw ruchowych oraz zabaw przedmiotami, mniejsze znaczenie mają zabawy symboliczne oraz związane z odgrywaniem ról, charakterystyczne przede wszystkim dla gatunku ludzkiego. W końcowej części rozdziału autor pokazuje również ograniczenia możliwości generalizowania wniosków z badań nad zwierzętami na populację ludzką. Zwraca uwagę na dłuższy okres zależności dziecka od rodzica oraz znaczną odmienną aktualnego środowiska życia od środowiska ewolucyjnego jako ważne czynniki, które mogą wpływać na odmienny charakter rozwoju zabawy u ludzi.

W rozdziale piątym, zatytułowanym „Zabawa w różnych kulturach”, którego autorką jest Yumi Gosso, zostały przedstawione badania międzykulturowe nad dziecięcą zabawą. Autorka tego rozdziału poszukuje odpowiedzi na pytanie, czy zabawa jest wytworem kultury, w jakim zakresie zależy od aktywności i postawy dorosłych (tak jak w przypadku postawy rodzicielskiej wynikającej z etosu zabawy w kulturach zachodnich) oraz jakie różnice w dziecięcych zabawach można obserwować w różnych kulturach. Badania własne autorki, polegające na obserwacji zabaw w plemienu Parakana (zamieszkującym północną część Brazylii), oraz analiza licznych zapisów obserwacji zabaw w różnych kręgach kulturowych wykazały, że dzieci na całym świecie podejmują aktywności o charakterze zabawy. Różnią się one w poszczególnych rejonach świata, a jednocześnie posiadają wspólne cechy. Pierwszą część rozdziału autorka poświęca omówieniu zabaw dzieci z plemienia Parakana, następnie na ich tle prezentuje obserwacje innych plemion żyjących w społecznościach zbieracko-łowickich, a także współczesnych społeczeństw zachodnich. Opis zachowań występujących w tych odległych kulturowo

społecznościach pozwala zauważyć, że zabawa jest zjawiskiem powszechnym, występuje także wśród dzieci, których otoczenie nie zachęca do zabaw, przedstawiając konieczność pracy nad potrzebą zabawy. Autorka zwraca uwagę na istotny czynnik zróżnicowania kulturowego w postaci postaw społecznych kultywujących, akceptujących lub ograniczających zabawę dzieci. Niezależnie od postaw społecznych zabawa dziecięca pojawia się w każdym kręgu kulturowym. Postawy te mają jednak wpływ na czas, jaki dzieci jej poświęcają. Badania międzykulturowe wykazały nie tylko uniwersalność występowania zabawy, ale także jej powszechne cechy. Okazało się, iż dzieci naśladują w zabawie zachowania dorosłych oraz preferują zabawę z rówieśnikami tej samej płci. W zabawie dzieci można obserwować różnice płciowe – zarówno dziewczynki, jak i chłopcy preferują w niej aktywności związane z czynnościami wykonywanymi przez rodziców tej samej płci. Jednocześnie w społecznościach zachodnich dzieci uznają większą liczbę czynności za adekwatne dla obu płci. Różnice pomiędzy płciami obserwuje się również w zakresie przestrzeni zabawy – chłopcy zwykle bawią się na szerszym terenie, eksplorując otoczenie, dziewczynki podczas zabawy wykorzystują mniej przestrzeni. Zarówno w plemiennych, jak i przemysłowych społeczeństwach dziewczynki mają mniej czasu na zabawę, ze względu na oczekiwanie od nich większego zaangażowania w czynności domowe. Powyższe przykłady ilustrują ciekawie przedstawione przez autorkę podobieństwa i różnice obserwowane między dziecięcymi zabawami w różnych zakątkach świata. Wiedza dostarczona przez Gosso pozwala lepiej zrozumieć funkcje, jakie pełni zabawa. Autorka wskazuje również na te aspekty aktywności zabawowej, które mogą być przedmiotem pogłębionych badań, a mianowicie: rola przestrzeni w zabawie, naśladowanie wzorców kulturowych, wpływ postaw społecznych względem zabawy na zachowanie dzieci.

Kolejne trzy rozdziały książki dotyczą analizy poszczególnych typów zabaw: zabawy ruchowej, zabawy przedmiotami oraz zabawy w udawanie.

Rozdział szósty, zatytułowany „Zabawa ruchowa: zabawa sportowa i bijatyka”, jest zdaniem autora ważny z powodu relatywnie małego zainteresowania badaczy rozwoju zabawą ruchową. Większość rozważań koncentruje się na zabawie przedmiotami oraz zabawie w udawanie. Zdaniem autora, ze względu na ilość czasu poświęcaną przez dzieci na zabawy ruchowe, powinno się także temu rodzajowi zabawy poświęcić więcej uwagi. W rozdziale opisano zaproponowane przez autora etapy rozwoju zabawy ruchowej wraz z przykładami. Szczegółowo przedstawiono rozważania dotyczące zabaw o charakterze bijatyki, przepychanki. Smith rozważa, czy takie zachowania można określić mianem zabawy, czy dzieci odróżniają zabawę w walkę od samej walki i rywalizacji, oraz przytacza badania pozwalające udzielić odpowiedzi na te pytania. Zwraca także uwagę na różnice międzykulturowe i międzypłciowe w zakresie różnych rodzajów zabaw ruchowych (rytmiczne stereotypy, zabawy sportowe, przepychanki). Kończąc rozdział, autor podkreśla wagę prowadzenia badań nad zabawami ruchowymi, szczególnie nad ich ciągle nieznaną rolą w rozwoju dzieci i młodzieży.

Rozdział siódmy, „Zabawa przedmiotami”, zawiera opis tego typu zabaw – od sensomotorycznych do konstrukcyjnych. Autor zastanawia się nad różnicami pomiędzy eksploracją, zabawą i używaniem narzędzi, przedstawiając badania wykazujące odmienności między zachowaniami dzieci nakierowanymi na poznanie przedmiotów a zabawami tymi przedmiotami. Zwraca uwagę na różnice płciowe obserwowane w warunkach eksperymentalnych dotyczące zabaw konstrukcyjnych oraz wykorzystywania narzędzi. Rozważania koncentrują się na poszukiwaniu informacji na temat funkcji zabawy przedmiotami. W tym celu autor przywołuje badania oraz oparte na nich wyjaśnienia znaczenia zabawy przedmiotami dla rozwoju takich sprawności, jak zdolność rozwiązywania problemów i kreatywność działania. Jednocześnie przyjmuje krytyczną postawę wobec nadmiernego upraszczania relacji pomiędzy zabawą przedmiotami a rozwijaniem zdolności poznawczych, pokazując ograniczenia wyko-

rzystywanych procedur badawczych i wniosków z nich płynących.

Kolejne dwa rozdziały dotyczą zabawy w udawanie. Rozdział ósmy zawiera niezwykle cenną analizę badań nad zabawą w udawanie z odwołaniem do różnic pomiędzy płciami, kulturami oraz dziećmi o prawidłowym rozwoju a dotkniętymi zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Rozdział „Zabawa w udawanie: charakterystyka” zawiera opis i przykłady zabaw w udawanie, zestawienie ważniejszych klasycznych badań nad zabawą oraz odwołania do współczesnych obszarów poszukiwań badawczych. Autor w sposób przystępny zarysowuje ważne aspekty zabawy w udawanie, tak że poruszane kwestie mogą stanowić zarówno wprowadzenie w tematykę, jak i inspirację do pogłębionej refleksji na temat natury zabawy symbolicznej. Analizując funkcję zabawy w udawanie, pokazuje korzyści płynące z tej formy dziecięcej aktywności dla rozwoju poznawczego i społecznego. Rozważania nad szczególnym charakterem zabawy symbolicznej, która nie występuje u innych, niż ludzki, gatunków, jednocześnie pojawiając się w różnych kulturach (autor przywołuje główne wnioski z rozdziału piątego), a jej deficyty są charakterystyczne dla poważnych zaburzeń rozwoju (dzieci z autyzmem oraz zespołem Aspergera), skłaniają do wniosków o niezwykle ważnym, funkcjonalnym znaczeniu zabaw dla rozwoju człowieka, szerzej omawianych w kolejnym rozdziale.

W rozdziale „Zabawa w udawanie: teorie i funkcje” Smith szczególnie koncentruje się na poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o rolę zabawy w rozwoju, jej funkcje i wynikające z niej implikacje dla funkcjonowania dziecka zarówno okresie dzieciństwa, jak i dorosłości. Prezentowane są teorie wyjaśniające genezę i znaczenie zabawy dla rozwoju poznawczego i społecznego człowieka. Odwołanie do międzykulturowej uniwersalności oraz stabilności pojawiania się zabawy w określonym wieku wprowadza w rozważania na temat jej potencjalnych biologicznych podstaw. Zwrócono uwagę na związki zabawy z innymi kompetencjami rozwijającymi się w podobnym okresie życia, takimi jak zdolności narracyjne oraz teoria umysłu. Smith, zauważając, że wielo-

krotnie wskazywano na korzyści rozwojowe wynikające z zabawy w udawanie, stawia sobie za cel uporządkowanie istniejącej wiedzy na ten temat oraz próbę dopasowania wyników badań, zarówno obserwacyjnych, jak i eksperymentalnych, nad bezpośrednimi i długoterminowymi skutkami zabawy do zaproponowanego przez siebie modelu teoretycznego. Prezentując kilka możliwych modeli obrazujących rolę zabawy w rozwoju, argumentuje na rzecz stanowiska pośredniego, wskazującego na istotną, ale nie krytyczną, dla nabywania kompetencji poznawczych i społecznych rolę zabawy w rozwoju.

Rozdział dziesiąty, „Praktyczne kwestie dotyczące zabawy”, zawiera dyskusyjne, czasem budzące kontrowersje, kwestie związane z zabawą. Autor podejmuje tematy dotyczące roli rodziców w rozwijaniu i strukturyzowaniu dziecięcej zabawy, zadaje pytanie dotyczące znaczenia treningu zabawy w oddziaływaniach edukacyjnych i możliwych konsekwencjach jej uczenia. Podejmuje istotną dla wielu nauczycieli i rodziców kwestię zabawy w wojnę oraz jej związków z agresją i przemocą wśród dzieci. Rozważania te nie prowadzą do jednoznacznych wniosków, opierają się jednak na wynikach badań i z pewnością stanowią podstawę do dalszych dyskusji na ten temat. Bardzo ciekawe są również zawarte w tym rozdziale rozważania na temat roli zabawy w przezwyciężaniu stresu, wspomaganiu rozwoju dzieci chorych lub niepełnosprawnych. Autor wnikliwie analizuje terapeutyczne działanie zabawy, porównując jej efektywność z innymi formami interwencji terapeutycznych. Zwraca uwagę na kluczowe czynniki stanowiące o skuteczności interwencji terapeutycznych względem dzieci oraz wskazuje, że zabawa ma znaczenie nie tylko w terapii, ale także w diagnozie dziecka. Ograniczenie spontanicznej zabawy świadczy o aktualnie przeżywanym przez dziecko stresie.

Ostatni, jedenasty, rozdział stanowi podsumowanie książki, w którym raz jeszcze pojawia się pytanie o postawy wobec zabawy prezentowane zarówno przez współczesnych psychologów, jak i praktyków zajmujących się edukacją i wychowaniem dzieci. Smith pokazuje, że zabawa bywa, zależnie od obszaru badań psychologicznych, zarówno tematem ignorowa-

nym, jak i idealizowanym. Postuluje przyjęcie stanowiska umiarkowanego – przyznając jej istotną rolę dla prawidłowego rozwoju dziecka, nie uznając jednocześnie, że drogą do rozwoju poszczególnych kompetencji społecznych i poznawczych jest jedynie zabawa. Zwraca uwagę, że istnieją różne formy oddziaływania mogące stymulować te same funkcje psychiczne. Autor odwołuje się w tym rozdziale do modelu przedstawionego w rozdziale dziewiątym. Kończąc ostatni rozdział, wskazuje na konieczność dalszych badań nad zabawą, szczególnie prób stworzenia modelu rozwoju zabawy, obejmującego różne typy zabaw oraz dopasowanego do dzieci na różnych etapach rozwoju. Pojawia się także wskazanie na pytania badawcze w obrębie badań nad dziecięcą zabawą, które nadal warto testować.

Opisywana lektura stanowi ważną i potrzebną publikację w dziedzinie psychologii rozwoju. Szczególnie, iż obecnie obszar badań nad zabawą nie jest szeroko eksplorowany przez psychologów rozwojowych, a większość polskich publikacji dotyczących tej tematyki ma charakter przeglądowy, przywołuje klasyczne teorie zabawy i wyniki wcześniejszych badań.

Szczególnym walorem książki jest uwzględnienie szerokiej perspektywy analizowanego tematu. Autor, wykorzystując porównania międzykulturowe oraz międzygatunkowe, pozwala na zrozumienie genezy i znaczenia zabawy dziecka. Z pewnością udało mu się osiągnąć zamierzony cel, jakim było przedstawienie problematyki zabawy w sposób przystępny i jednocześnie zachęcający do refleksji nad jej znaczeniem w rozwoju człowieka. Cennym aspektem książki jest połączenie rozważań teoretycznych z przykładami badań empirycznych. Zaprezentowano najważniejsze koncepcje, zarówno klasyczne, jak i współczesne, a także liczne badania dotyczące zabawy dziecka

Walorem publikacji jest także uporządkowanie przedstawianych treści. Szczególnie obszerne fragmenty książki (rozdziały dotyczące zachowań o charakterze zabawy pośród zwierząt oraz odnoszące się do dziecięcej zabawy w udawanie) zostały podzielone na dwa rozdziały, z których pierwszy stanowi zawsze opis analizowanego zjawiska z licznymi przy-

kładami, drugi natomiast zawiera teoretyczne rozważania oparte na wcześniej opisanych badaniach. Taki układ treści ułatwia utrzymanie uwagi czytelnika, pozwalając na pełne zrozumienie opisywanego zjawiska. W publikacji wykorzystano także materiał ilustracyjny w postaci wykresów, graficznych ilustracji omawianych modeli teoretycznych, zdjęć oraz ilustracji. Zdjęcia i ilustracje posłużyły zarówno przedstawieniu procedur badawczych, jak i przybliżeniu opisywanych rodzajów zabaw.

Po każdym rozdziale autor proponuje literaturę uzupełniającą, umożliwiając odbiorcy pogłębienie wiedzy z danego obszaru. Zainteresowany czytelnik może również odnaleźć interesującą pozycję lub artykuł w bibliografii zawierającej bogate zestawienie klasycznych i współczesnych prac dotyczących omawianych tematów.

W książce pojawiają się liczne pytania wynikające z braku jednoznacznych rozstrzygnięć postawionych problemów badawczych. Smith przedstawia różne wyniki badań, nie zawsze prowadzące do tych samych wniosków, zachęcając czytelnika do krytycznej analizy aktualnej wiedzy w zakresie badań nad rozwojem zabawy. Podobnie gdy autor nawiązuje, szczególnie w końcowych rozdziałach książki, do tematów związanych z praktyczną pracą z dzieckiem, również nie proponuje konkretnych rozwiązań. W zamian prezentuje wyniki badań naukowych, pozwalających uzasadnić stanowisko w dyskusji na przykład nad zjawiskiem agresji w zabawie. Właśnie dlatego publikacja ta może być cennym źródłem inspiracji zarówno dla badaczy rozwoju, jak i praktyków pragnących lepiej zrozumieć podstawy obserwowanych zachowań dzieci.